

УДК 343.341.4

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-6](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-6)

МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ ОХОРОНИ ПРАВ ДІТЕЙ ТА БАТЬКІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ

Павлова Тетяна Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права, кримінально процесу та криміналістики,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

Web of Science Researcher ID: ADI-6059-2022

У статті досліджено основні міжнародно-правові акти стосовно охорони прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами. Установлено, що свого активного обговорення та законодавчого визначення поставлена проблема набула починаючи з ХХ ст. Визначено, що охорона прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами відбувається у двох основних напрямках та на двох рівнях: по-перше, охорона прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами у разі притягнення до кримінальної відповідальності; по-друге, охорона прав дітей та батьків від противоправних посягань кримінально-правовими засобами. Указані напрями реалізуються на міжнародному та національному рівнях. Як правило, міжнародно-правові акти не визначають конкретні засоби досягнення будь-якої мети. На міжнародному рівні зазвичай закріплюються загальні принципи, концептуальні засади та загальна мета подолання загальної проблеми. Визначаються основні напрями, за яких у подальшому кожна держава самостійно реформує національне законодавство через ратифікацію міжнародно-правових актів, імплементацію їх положень, вдосконалення чи розроблення власної нормативно-правової бази з конкретного питання.

У ході проведеного дослідження нами було встановлено, що, по-перше, міжнародно-правова регламентація охорони прав дітей та батьків визначає основні концептуальні напрями протидії злочинності кримінально-правовими засобами; по-друге, з метою систематизації усіх міжнародно-правових актів у досліджуваній сфері нами була запропонована така їх класифікація: 1) міжнародно-правові акти, які містять основні стандарти охорони прав людини і зокрема дітей та батьків; 2) міжнародно-правові акти, спрямовані на охорону прав дітей та запобігання жорсткому поводженню з дітьми; 3) міжнародно-правові акти, спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї; по-третє, особливу увагу в міжнародно-правових актах присвячено охороні дитинства та материнства, при цьому потребує більш чіткої регламентації на міжнародно-правовому рівні охорона батьківства.

Ключові слова: міжнародно-правовий акт, охорона прав дітей та батьків, кримінально-правові засоби.

Pavlova Tetiana. The international aspect of the protection of the rights of parents and children by criminally-remedial means

The article examines the main international legal acts on the protection of the rights of children and parents by criminally-remedial means. It has been established that the problem has been actively discussed and defined in legislation since the 20th century. It was determined that the protection of the rights of children and parents by criminally-remedial means takes place in two main directions and at two levels. First, the protection of the rights of children and parents by criminally-remedial means when they are brought to criminal responsibility; secondly, protection of the rights of children and parents from illegal encroachments by criminally-remedial means. These areas are implemented at the international and national levels. As a rule, international legal acts do not define specific means of achieving any goal. At the international level, general principles, conceptual frameworks and a common goal of overcoming a common problem are usually established. The main directions are defined, according to which in the future each state will independently reform the national legislation through the ratification of international legal acts, the implementation of their provisions, improvement or development of its own regulatory and legal framework on a specific issue.

In the course of the conducted research, we established that, firstly, the international legal regulation of the protection of the rights of children and parents determines the main conceptual directions of combating crime by criminally-remedial means. Secondly, in order to systematize all internationally legal acts in the researched area, we proposed the following classification: 1) international legal acts that contain basic standards for the protection of human rights and, in particular, children's and parents' rights; 2) international legal acts aimed at protecting children's rights and preventing child abuse; 3) international legal acts aimed at overcoming and combating violence in the family. Thirdly, special attention in internationally legal acts is devoted to the protection of childhood and motherhood, while the protection of parenthood needs clearer regulation at the internationally legal level.

Key words: internationally legal act, protection of children and parents, criminally-remedial means.

Вступ. Суспільні відносини постійно змінюються та потребують правової регламентації, яка має відповідати практичним потребам суспільства, об'єктивним умовам життя держави та суспільства, забезпечуючи реалізацію прав та свобод людини та громадянина, які закріплені у Конституції України та базуються на міжнародно-правових нормах, ратифікованих Верховною Радою України.

Забезпечення дієвих механізмів охорони прав дітей та батьків на національному та міжнародно-правовому рівнях є одним із пріоритетних завдань цивілізованого світу. Охорона прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами, на нашу думку, відбувається у двох основних напрямках та на двох рівнях: по-перше, охорона прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами у разі притягнення до кримінальної відповідальності; по-друге, охорона прав дітей та батьків від протиправних посягань кримінально-правовими засобами. Указані напрями реалізуються на міжнародному та національному рівнях, які тісно пов'язані між собою та будуть розглянуті у статті.

Матеріали та методи. Одними з найбільш актуальних питань на міжнародному та національному рівнях залишаються жорстоке поводження з дітьми; застосування різних видів насильства, у тому числі щодо дітей, як сторонніми особами, так і членами сім'ї; охорона батьківства, особливо кримінально-правовими засобами, не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Проблематикою охорони прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами займаються такі вчені, як: О.Л. Беспаль, А.А. Вознюк, Т.М. Головка, О.О. Дудоров, І.М. Жаровська, С.М. Заброда, А.В. Ілліна, М.Я. Кондра, С.С. Косенко, К.С. Овсієнко, В.Ю. Омецинська, В.В. Пивоваров, Є.О. Письменський, М.М. Сірант, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонova, І.В. Шимончук та ін.

За допомогою методу аналізу та системно-структурного методу було визначено напрями та рівні захисту прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами. Використання догматичного методу дало можливість дослідити зміст міжнародно-правових актів та їхній вплив на реформування вітчизняного кримінального законодавства щодо охорони прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами.

Результати. Цивілізовані держави світу у численних міжнародно-правових актах неодноразово визнавали необхідність проведення активних заходів із метою всебічного заохочення більш рішучих та послідовних дій щодо протидії злочинності, у тому числі насильству, особливо щодо жінок і дітей та, зокрема, домашньому насильству; прийняття на себе зобов'язань щодо вжиття заходів, спрямованих на припинення насильства по відношенню до жінок і дітей, тощо. Як правило, міжнародно-правові акти не визначають конкретні засоби досягнення будь-якої мети. На міжнародному рівні зазвичай закріплюються загальні принципи, концептуальні засади та загальна мета подолання загальної проблеми, а також визначаються визначальні напрями, за яких у подальшому кожна держава самостійно реформує національне законодавство через ратифікацію міжнародно-правових актів, імплементації їхніх положень, удосконалення чи розроблення власної нормативно-правової бази з конкретного питання.

Із часів завершення Другої світової війни світ прийняв велику кількість міжнародно-правових актів, які мали забезпечувати виконання та реалізацію основних прав і свобод людини та громадянина. Так, із прийняттям Загальної декларації прав людини від 10.12.1948, яка проголосила право людини на життя, особисту недоторканність, заборону на насильство, тортури і жорстоке поводження, міжнародне співтовариство в багатьох подальших правових актах, резолюціях і рішеннях розвивало та відстоювало ці фундаментальні цінності.

Необхідність особливого захисту дітей уперше була проголошена в Женевській декларації прав дитини від 26.09.1924, потім підтверджена в Загальній декларації прав людини від 10.12.1948, а також у Декларації прав дитини від 20.11.1959 й закріплена в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16.12.1966 й у Конвенції про права дитини від 20.11.1989.

Материнство відносно нещодавно стало об'єктом міжнародно-правової охорони. Першим нормативним положенням у цій сфері стала ст. 25 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948, яка проголосила, що «материнство дає право на особливе піклування і допомогу» [1]. Щодо охорони батьківства, особливо кримінально-правовими засобами, це питання не набуло свого належного врегулювання на міжнародному рівні, тоді як на національному така тенденція вже має місце.

Пропонуємо класифікувати міжнародно-правові акти, які містять положення, присвячені охороні прав дітей та батьків кримінально-правовими засобами, на такі групи: 1) міжнародно-правові акти, які містять основні стандарти охорони прав людини і зокрема дітей та батьків; 2) міжнародно-правові акти, спрямовані на охорону прав дітей та запобігання жорстокому поводженню з дітьми; 3) міжнародно-правові акти, спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї.

1) Міжнародно-правові акти, які містять основні стандарти охорони прав людини і зокрема дітей та батьків.

Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 [1], є центральним документом у сфері охорони прав людини. Указаний міжнародно-правовий акт визначає невід'ємні права, які мають усі люди без будь-яких винятків. Охорона прав дітей та материнства знаходять своє відображення у ст. 25 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу» [1]. Указане положення зумовлює наявність у національному законодавстві, зокрема кримінальному, низки гарантій і норм-заохочень для осіб, які мають дітей.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18.12.1979 (далі – Конвенція від 18.12.1979) та ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24.12.1980 (є чинною на підставі Закону України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 № 1543-ХІІ). Конвенцію від 18.12.1979 ще називають «хартією про права жінок». Це один з основних міжнародних договорів у сфері прав людини в рамках системи договорів Організації Об'єднаних Націй, який покладає на держав-учасниць правові зобов'язання забезпечити повагу, захист і реалізацію прав людини жінок у різних сферах [3, ст. 16].

Наступним міжнародно-правовим актом у досліджуваній сфері є Загальна рекомендація № 21 Комітету ООН із ліквідації дискримінації стосовно жінок 1994 р. Стаття 16 вказаної рекомендації передбачає, що «держави-сторони повинні вжити всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації жінок у всіх питаннях, що стосуються шлюбу та сімейних стосунків, і гарантувати рівні права з чоловіками, а також однакові обов'язки щодо батьківства незалежно від того, перебуває пара у шлюбі чи ні, та вирішення питань, що стосуються дітей пари; у будь-якому разі інтереси дітей мають перевагу» [4].

2) Міжнародно-правові акти, спрямовані на охорону прав дітей та запобігання жорсткому поводженню з дітьми.

Декларація прав дитини, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 1386 (XIV) від 20.11.1959, визначила основні принципи, які знайшли свою реалізацію в національному законодавстві країн, які ратифікували цей міжнародно-правовий акт. Принцип 6 Декларації прав дитини проголошує, що «дитина має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю» [5]. Указане положення знаходить своє втілення у численних нормах-пільгах, зокрема, у кримінальному законодавстві. Так, наприклад, ст. 79 Кримінального кодексу України (далі – КК України) України надає суду можливість застосувати щодо вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, звільнення від відбування покарання з випробуванням; ст. 83 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років [6], тощо.

Наступним важливим документом у досліджуваній сфері є Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991. Ключовим положенням указаного документу є ст. 3, відповідно до якої «у всіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [7]. Указане положення має концептуальний характер, оскільки впливає на всю систему національного законодавства кожної країни, яка ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини. Із метою забезпечення інтересів дитини кожна галузь права містить певні обмеження щодо участі дітей у будь-якій діяльності та гарантії, які надаються дітям та їхнім батькам; посилену відповідальність за порушення прав дітей, зокрема вчинення кримінального правопорушення щодо дитини; судові органи під час прийняття рішень щодо дитини мають діяти задля якнайкращого забезпечення інтересів дитини. «Держави-учасниці докладають усіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування» [7, ст. 18].

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25.10.2007, яка була ратифікована Україною 20.06.2012, має на меті «запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьбу із цими явищами; захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства; сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей» [8]. Указаним міжнародним актом закріплюється, що кожна держава, яка ратифікувала цю Конвенцію, «уживає необхідних законодавчих або інших заходів для запобігання всім формам сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей і для захисту дітей» [8].

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення визначає перелік правопорушень, що стосуються дитячої проституції та порнографії, який має знайти своє втілення у законодавстві про кримінальну відповідальність усіх країн-учасниць. Окрім цього, регламентується порядок надання допомоги жертвам від указаних протиправних дій, програми втручання та реабілітації та порядок проваджень у справах, пов'язаних з учиненням визначених цим міжнародним актом злочинів.

Ще одним джерелом права у досліджуваній сфері є Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 21.01.1996, яка була ратифікована Україною 03.08.2006. Важливість цього міжнародно-правового акту зумовлена тим, що проголошує: «У найвищих інтересах дітей підтримка їхніх прав, надання дітям

процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, за якого діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються» [9]. Указаним документом дитині гарантується низка прав, які вона може реалізувати під час судового провадження, у якому безпосередньо чи опосередковано вирішується питання про її права чи обов'язки або в якому дитина має інший передбачений законом процесуальний статус.

3) Міжнародно-правові акти, спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї.

На міжнародному та національному рівнях визнано, що домашнє насильство є грубим порушенням прав людини. Уперше на міжнародному рівні визначення домашнього насильства було надано у Модельному законодавстві ООН про домашнє насильство від 02.02.1996, у якому також було наголошено на необхідності державам забезпечити на законодавчому рівні ефективні заходи, спрямовані на реагування на факт домашнього насильства, шляхом надання повноважень у цій сфері правоохоронним органам, а також через закріплення у законодавстві процедури подання заяв потерпілими особами та порядку реагування на такі заяви.

Центральним документом у сфері протидії насильству у сім'ї є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 (Стамбульська конвенція).

Цінність цього документа, на думку О.В. Харитонові, полягає у тому, що він «має дуалістичну дію: як міжнародний договір про права людини і як міжнародний кримінально-правовий договір, спрямований на налагодження міжнародного співробітництва між усіма можливими учасниками у цій галузі» [10, с. 31], яка була ратифікована Верховною Радою України від 20.06.2022 та набула чинності для України з 01.11.2022.

Поняття домашнього насильства визначено у п. б ст. 3 Стамбульської конвенції, під яким необхідно розуміти «всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжям або партнерами незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» [11]. Стамбульська конвенція була ратифікована Україною 20.06.2022, до того, після її підписання, у чинний Кримінальний кодекс України Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII були закріплені певні кримінально-правові засоби щодо охорони прав дітей та батьків, а саме криміналізовано домашнє насильство та його форми (ст. 126-1 КК України); уведено обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК України) тощо [6].

Окрему категорію джерел міжнародного права у сфері протидії домашньому насильству створюють рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи. Так, наприклад, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (85) 4 від 26.03.1985 має назву «Про насильство в сім'ї». Цим документом рекомендовано урядам держав-членів учинити низку дій із метою запобігання насильству в сім'ї. Так, наприклад, рекомендовано «сприяти поширенню серед сімей знань та інформації про соціальні та сімейні стосунки, ранньому виявленню потенційно конфліктних ситуацій та вирішенню міжособистісних та внутрішньосімейних конфліктів; забезпечити відповідну професійну підготовку для всіх осіб, які є відповідальними за втручання у випадку прояву насильства в сім'ї, зокрема для тих, які за своїми функціональними обов'язками мають виявляти такі випадки або мати справу з жертвами таких випадків» [12].

Рекомендації Асамблеї Ради Європи про домашнє насильство стосовно жінок № 1582 від 27.09.2002 визначають перелік заходів запобігання насильству в сім'ї. До таких заходів належать: «1) сприяння безперервному співробітництву й взаєморозумінню між поліцією, урядовими відомствами й неурядовими організаціями в боротьбі з насильством у сім'ї; 2) організація належної підготовки поліцейських, які взаємодіють із жертвами насильства в сім'ї» [13, с. 164]. Указаний перелік джерел міжнародного права може бути розширений.

З огляду на те, що Україна поки знаходиться на шляху до вступу у Європейський Союз (23.06.2022 набула статусу кандидата у членство ЄС), усі правові акти Європейського Союзу, у тому числі щодо захисту прав дітей та батьків, а саме п. 3 і 5 ст. 3 Договору про Європейський Союз, ст. 14(3), 24, 32, 33(2) і 34(1) Хартії основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000, акту Європейської Комісії від 4 липня 2006 р. під назвою «На шляху до Стратегії Європейського Союзу про права дитини» тощо, Україна може застосовувати лише як норми, адаптовані у своєму національному законодавстві, на підставі Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що затверджена Законом України від 18.03.2004 № 1629-IV [14, с. 55].

Висновки. У ході проведеного дослідження нами було встановлено, що, по-перше, міжнародно-правова регламентація охорони прав дітей та батьків визначає основні концептуальні напрями протидії злочинності кримінально-правовими засобами; по-друге, коло джерел міжнародного права, прямо чи опосередковано присвячених охороні прав дітей та батьків, є, на нашу думку, досить широким. Із метою систематизації

усіх міжнародно-правових актів у досліджуваній сфері нами запропоновано таку їх класифікацію: 1) міжнародно-правові акти, які містять основні стандарти охорони прав людини і зокрема дітей та батьків; 2) міжнародно-правові акти, спрямовані на охорону прав дітей та запобігання жорстокому поводженню з дітьми; 3) міжнародно-правові акти, спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї; по-третє, особливу увагу в міжнародно-правових актах присвячено охороні дитинства та материнства, при цьому охорона батьківства, особливо кримінально-правовими засобами, не набула свого належного врегулювання на міжнародному рівні, тоді як на національному така тенденція вже має місце.

Література:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Про охорону материнства : Конвенція від 28.06.1952 № 103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_122#Text.
3. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
4. Загальна рекомендація № 21 Комітету ООН із ліквідації дискримінації стосовно жінок від 1994 р. : Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок, № 1-37. URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/Загальні-рекомендації-Комітету-ООН.pdf>.
5. Декларація прав дитини від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
6. Кримінальний кодекс : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
8. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення : Конвенція Ради Європи від 25.10.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
9. Про здійснення прав дітей : Європейська конвенція від 25.01.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135.
10. Харитонova О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок і домашньому насильству : науково-практичний посібник. Харків : Права людини, 2018. 344 с.
11. Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Конвенція Ради Європи від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
12. Про насильство в сім'ї : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (85) 4 від 26.03.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264.
13. Забрoда С.М. Міжнародно-правові стандарти поліцейської діяльності щодо протидії насильству у сім'ї. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 161–168.
14. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навчальний посібник. Харків : Лисенко І.Б., 2019. 386 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1948). Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 r. [Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. [in Ukrainian]
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2000). Pro okhoronu materynstva: Konventsiiia vid 28.06.1952 r. № 103 [About maternity protection: Convention of 28 June 1952]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_122#Text [in Ukrainian]
3. Verkhovna Rada of Ukraine (1999). Pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok: Konventsiiia, pryiniata Heneralnoi Asambleiei OON 18.12.1979 r. [On the elimination of all forms of discrimination against women: Convention adopted by the UN General Assembly of 18 December 1979] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207. [in Ukrainian]
4. CEDAW (1994). Zahalna rekomendatsiia № 21 Komitetu OON z likvidatsii dyskryminatsii stosovno zhinok 1994 r.: Zahalni rekomendatsii, ukhvaleni komitetom OON z likvidatsii dyskryminatsii stosovno zhinok, № 1-37. [General Recommendation No. 21 of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women 1994: General recommendations adopted by the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women] Retrieved from: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/Загальні-рекомендації-Комітету-ООН.pdf> [in Ukrainian]
5. Deklaratsiia prav dytyny vid 20.11.1959 r. [Declaration of the Rights of the Child of 20 November 1959]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_38 [in Ukrainian]
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2023). Kryminalnyi kodeks: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. [The Criminal Code: Law of Ukraine of 05 April 2001]. Data onovlennia: 27.01.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2014). Pro prava dytyny: Konventsiiia OON vid 20.11.1989 r. [On the rights of the child: Convention of the United Nations Organization of 20 November 1989] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian]

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho rozbeshchennia: Konventsiiia Rady Yevropy vid 25.10.2007 r. [On the protection of children from sexual exploitation and sexual abuse: the Convention of the Council of Europe of 25 October 2007] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 [in Ukrainian]

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2006). Pro zdiisnennia prav ditei: Yevropeiska konventsiiia vid 25.01.1996 r. [On the exercise of children's rights: the European Convention of January 25, 1996] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 [in Ukrainian]

10. Kharytonova O.V. (2018). Kliuchovi zasady hendernoï polityky v kryminalnomu pravi Ukrainy ta osnovni napriamy reform shchodo protydii nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu : nauko-vo-praktychnyi posibnyk [The key principles of gender policy in the criminal law of Ukraine and the main directions of reforms to combat violence against women and domestic violence]. Kharkiv: TOV «Vydavnytstvo «Prava liudyny». 344 s. [in Ukrainian]

11. Kharytonova O.V. (2022). Pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy: Konventsiiia Rady Yevropy vid 11.05.2011 r. [On the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena: the Council of Europe Convention of 11 May 2011] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian]

12. Verkhovna Rada of Ukraine (1985). Pro nasyilstvo v simi: Rekomendatsiia Komitetu Ministriv Rady Yevropy № R (85) 4 vid 26.03.1985 r. [On domestic violence: Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe No. R (85) 4 of 26 March 1985] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264.13#Text [in Ukrainian]

13. Zabroda S.M. (2012). Mizhnarodno-pravovi standarty politseiskoi diialnosti shchodo protydii nasyilstvu u simi [International legal standards of police activity in combating family violence]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. P. 161–168. [in Ukrainian]

14. Steshenko V.M. (2019). Pravovyi zakhyst prav ditei ta pidlitkiv i bezpechnyi informatsiinyi prostir [Legal protection of the rights of children and adolescents and a safe information space]. Navch. posibnyk. Kharkiv : Lysenko I. B., 386 p. [in Ukrainian]